

Henrikki Heikka (1999): *Decentred Subjectivity and the Logic of Anarchy. Theoretical Reflections on the Russian-Western Security Dilemma*. Ulkopoliittinen instituutti, 196 s.

Henrikki Heikan lisensiaatintyö tuo kulttuurin, psykoanalyysin muodossa, kansainvälisen politiikan teoriaan. Hän pyrkii yhdistämään toisiinsa yhtäältä Jacques Lacanin ja toisaalta strukturalistiset anarkian logiikan selitysmallit. Kansainvälisen politiikan valtameressä tällaisia kulttuuriin keskittyviä tutkimussuuntauksia ovat

muun muassa Samuel Huntingtonin sivilisaatioanalyysi, Alexander Wendtin konstruktivismi ja postmodernit teoriat, esimerkiksi James Der Derianin ja Michael Shapiron työt. Kansainvälisen politiikan teorioista Heikka tarkastelee lähinnä idealismia ja realismia, joita edustavat Wendtin konstruktivismi ja Waltzin uusrealismi. Lacanilainen psykoanalyysi tarjoaa metateorian, jonka puitteissa voidaan keskustella kansainvälisistä suhteista välttämättä joitakin perinteisten teorioiden puutteita. Näitä ovat mm. implisiittinen essentialistinen identiteetti-olemus ja pessimistinen näkemys rauhan mahdollisuuksista.

Heikan tutkimus on haastavaa luettavaa. Kirjoittaja pyrkii tekemään selkoa Lacanin moebiusmaisesta teoriasta ja samalla soveltamaan eräitä sen osia kansainväliseen politiikkaan. Vaikka tämä päämäärä ei ehkä kaikilta osin onnistu, kirjoittaja luo vaikutelman asioiden hyvästä hallinnasta ja ”dekonstruoi” ansiokkaasti kansainvälisen politiikan hallitsevia teorioita. Heikka pyrkii valaisemaan myös politiikan ja identiteetin suhteita lacanilaisen teorian avulla, jonka keskeisiä teesejä hän joutuu mantranomaisesti toistamaan. Ehkäpä kirjoitusteknisesti esim. Slavojekin työt olisivat tarjonneet vaihtoehdoisen esitystavan tavanomaisen tieteellisen formaatin sijasta. Myös aineiston suhteen olisi ollut toivomisen varaa. Esimerkit venäläisestä populaarikulttuurista olisivat voineet valaista venäläisen kulttuurin stereotyyppien luonnetta ja sitä kautta aukaista venäläistä fantasiaa kenties vakuuttavammin kuin tarkastelemalla yhden ajattelijan, vaikka kuinka vaikutusvaltaisen, tekstejä. Toisaalta, kuten otsikko sanoo, kyseessä on lähinnä teoreettinen työ.

Kirjoittajan keskeinen teoreettinen idea on Lacanilta lainattu käsite hajautettu subjektiivisuus. Tällä Lacan tarkoitti, että subjektilla tai yksilöllä ei ole pysyvää minää, vaan se muodostuu jatkuvassa identifikaatioprosessissa. Lacanilaisessa teoriassa identiteetti on kielellinen ilmiö. Kieli on sekä väline, jonka avulla subjekti pyrkii ylittämään vieraantumisen, että näyttämö, jossa vieraantuminen ja sen ylityspyrkimykset tapahtuvat. Niin sanotun peilivaiheen kautta muodostuu identiteetti, jonka keskeinen tunnusmerkki on jakautuneisuus. Identifikaatioprosessit tuottavat ”ylijäämää”, joka pakenee kieltä ja symbolisaatiota. Verratuna sivilisaatioanalyysiin, joissa kulttuuri yksinkertaisesti korvaa perinteiset taloudelliset ja poliittiset selitykset, lacanilaisen kehikon etu on, että esimerkiksi vastausta predationismiin ei välttämättä etsitä kansainvälisestä tilanteesta tai maiden välisen interaktion rakenteista, vaan kansakunnan suhteesta itseensä.

Vieraantuminen ilmenee silloin, kun subjekti tai yksilö oppii kielen, kun hänestä tulee kielen subjekti. Kieli representoi hänet. Yksilö elää tästä lähtien kroonisessa puutteen, epätäydellisyyden tilassa. Tässä deterministisessä kehikossa inhimillinen tragedia koostuu siitä, että yksilö pyrkii pakonomaisesti palaamaan kadotetun kokonaisuuden tilaan pystymättä siihen koskaan. Ainoa pelastus on kadotetun paratiisin tavoitta-

mattomuuden hyväksyminen. Lacanin teoreettisessa käsitteellisyksessä subjekti tai yksilö kuluttaa paljon psyykkistä energiaa kokonaisuuden illuusion luomiseen ja sen ylläpitämiseen.

Yhteiskuntatieteiden kannalta Lacanin teorialla on merkittäviä moraalisia, epistemologisia ja tutkimuksellisia seurauksia. Moraalisesti tämä valistuskriittinen näkökulma problematisoi emansipaation ajatuksen, epistemologisesti se kyseenalaistaa tiedon neutraalisuuden. Jos tieto ei ole ristiriidatonta, se ei ole neutraalia. Tutkimustyön kannalta lacanilaisen diskurssin soveltaminen on ongelmallista ellei peräti mahdotonta perinteisessä formaatissa, kuten Heikkakin toteaa. Samalla kun hajautettu subjektiivisuus on puutteellinen, se on jatkuvassa muutoksen tilassa. Tutkija, joka lacanilaisessa kehikossa on ”näyttämöllä” eikä ”kulissien takana”, on myös hajautettu subjekti, jonka suhde omaan työhön kehittyy ajassa. Subjekti on eettisesti ja epistemologisesti osa tutkimusobjektia, kuten jo Ferdinand de Saussurellä oli tapana sanoa. Positiivisen tieteellisen käytännön kehittäminen tältä pohjalta edellyttäisi sellaisen tieteellisen formaatin luomista, joka ottaisi huomioon subjekti- ja objektipoolien vuorovaikutuksen. Tätä kirjoittaja ei valitettavasti tässä teoksessa tee, vaikka hän useassa kohdassa puhuukin tästä ongelmasta. Siten ristiriita kirjoitus- ja tutkimuskäytännön ja teoreettisten periaatteiden välillä jää ratkaisematta. Heikka on traditionalisti ja pysyy tieteellisen diskurssin puitteissa eikä esimerkiksi viljele tahallisesti hämärää kieltä. Ehkäpä multimediateknologia voisi tarjota välineitä valistuskriittisen tieteellisen formaatin kehittämiseen. Tällöin subjekti(e)n muutokset voitaisiin suhteuttaa objekti(e)n muutoksiin.

Toinen, kenties tutumpi ”lacanilaisen tieteen” ongelma liittyy psykoanalyttisen kehikon siirtämiseen yksilötasolta kollektiiviselle tasolle. Subjektihan voi olla yksilö, valtio, luokka, kansainvälinen organisaatio, miksei myös kollektiivinen, mutta yksilöity ”sisäinen” habitus. Tarvitseeko kollektiivi kokonaisuutta samalla tavalla kuin yksilö tarvitsee? Onko täyttymyksen problematiikka yhtä keskeinen yhdessä kuin toisessa? Eivätkö ne tottele erilaisia logiikkoja, yhdessä biologispsykologista tai psykoanalyttista, toisessa historiallis-institutionaalista tai kulttuurista? Heikka soveltaa lacanilaista kehikkoa vaikutusvaltaisen turvallisuuspoliittisen kommentoijan Sergei Kortunovin teksteihin. Kuinka hyvin nämä tekstit kuvaavat yleistä venäläistä mielialaa? Mikä on Kortunovin psykologinen historia? Yleistystä yksilöstä kollektiiviin laimentaa se, että Heikka todellisuudessa soveltaa lähinnä ajatuskuvioita, ei lacanilaista teoriaa sinänsä. Esimerkiksi ajatus sisäisestä ristiriitaisuudesta ja sen korjaamisen pyrkimyksestä ei ole sen enempää lacanilainen kuin psykoanalyttinenkään. Se on iänikuinen ongelma, jota useat ajattelijat, esimerkiksi Hegel, ovat kehittäneet omilla toissaan.

Lacanin diskurssiivinen ajatus hajautetusta subjektista on se väline, jonka avulla Heikka analysoi venä-

läistä turvallisuuspoliittista diskurssia. Kielen ja diskurssin kautta nouseva puute korvataan jollakin elementillä symbolisessa toisessa. Esimerkiksi venäläinen predationismi kansainvälisessä politiikassa ja sellaisen kirjoittajien kuin Sergei Kortunovin teksteissä voidaan nähdä yrityksenä hankkiutua kerta heitolla eroon puutteen tilasta. Kyse ei kuitenkaan ole diskurssiivisestä normaalitilasta, joka vaatisi tavanomaisia toimia. Tätä psykologis-poliittista tilaa voidaan kenties kuvata poikkeustilaksi, jossa subjekti etsii pakonomaisesti radikaalia, mieluummin yliluonnollista, ratkaisua ongelmalleen. Symbolinen toinen esitetään venäläisessä diskurssissa uhkaavana tai ala-arvoisena. Sen avulla ylläpidetään illuusio venäläisen kulttuurin kansallisesta yhtenäisyydestä, tai kadotetusta sellaisesta.

Vaikka lacanilainen teoria ei olekaan kansainvälisten suhteiden teoria, kirjoittajan mukaan se auttaa meitä ymmärtämään identiteetin merkityksen kansainvälisissä suhteissa. Ratkaiseva kysymys on, miten tietyt kulttuurit, kuten venäläinen kulttuuri, oppivat elämään toiseuden ja vieraantumisen symptomien kanssa kypsällä tavalla. Kehikolla on etunsa ja haittansa. Etuna on suggestiivinen selitysvaivo ja eleganssi. Haittana on, että se ei yksistään ole kovinkaan vakuuttava kansainvälisten suhteiden kehityksen selittäjä. Kaikilla on omasta mielestään legitimejä vieraantumisen symptomeja.

Tshetshenian sodan raivotessa tuskin kenelläkään on mitään sanottavaa kollektiivisen terapian ajatusta vastaan. Ongelma on lähinnä, miten pakottaa tai ovelasti houkutella subjekti divaanille, mikäli hän on sitä vastaan. Jostakin pitäisi myös löytää terapeutti. Sitä paitsi terapian aloittaminen ei sinänsä takaa menestystä. Fantasioiden voima saattaa vahvistua, varsinkin kun pakotteet ovat olemattomat. Menestyäkseen pakotteet saattaisivat edellyttää maailmanyhteisöltä periksi antamista joillekin Venäjän vaatimuksista. Terapian keskeyttämisen tai hylkäämisreaktion vaarat ovat todellisia. Onnistuakseen terapian on johdettava immunisaatioon, jonka tuloksena subjekti lopullisesti hylkäisi ajatuksen paluusta "alkuperäiseen" kokonaisuuden tilaan. Sotilaiden vetäytyminen Kaukasukselta ei takaa mitään.

Kuten kaikki kunnianhimoiset tutkimukset, Heikan kirja tarjoaa enemmän ajatuksia kuin reseptejä predationismiin tai kansainvälisten suhteiden anarkiaan. Hänen rohkea sukelluksensa inhimillisen motivaation syvimpiin vesiin osallistuu laajempaan älylliseen liikkeeseen, joka pyrkii hävittämään veteen piirretyt viivat kansainvälisen politiikan, valtio-opin, psykologian, psykoanalyysin, filosofian ja historian välillä. Miten ihmisen lankeaminen voidaan korjata? Miten sodat voidaan estää? Miksi anarkia hallitsee? Tutkimuksessaan Henrikki Heikka säilyttää Lacanilta kenties tärkeimmän, pyrkimyksen ottaa vakavasti nämä perustavanlaatuiset kysymykset.

NILO KAUPPI